

АНАЛІЗ ПРОЦЕСІВ ІНВЕСТУВАННЯ В СИСТЕМУ ВИЩОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

Визначено та обґрунтовано основні процеси й особливості інвестування в систему вищої професійної освіти України. Проаналізовано формування засад інвестиційної привабливості вищої професійної освіти України.

Ключові слова: *інвестиції, вища професійна освіта, інвестиційний клімат, інвестиційна привабливість, джерела фінансування.*

Определены и обоснованы основные процессы и особенности инвестирования высшего профессионального образования Украины. Проанализировано формирование основ инвестиционной привлекательности высшего профессионального образования Украины.

Ключевые слова: *инвестиции, высшее профессиональное образование, инвестиционный климат, инвестиционная привлекательность, источники финансирования.*

Basic processes and features of investing of higher trade education of Ukraine are certain in the article and grounded. Forming of bases of investment attractiveness of higher trade education of Ukraine is analysed.

Key words: *investments, higher trade education, investment climate, investment attractiveness, sources of financing.*

Постановка проблеми. Своєчасне та раціональне інвестування у людський капітал є одним із дієвих інструментів розвитку економіки країни. Формування людського капіталу має величезне значення для будь-якої держави, оскільки значний ресурс висококваліфікованої робочої сили допоможе залучити більше інвестицій у технологічні та наукоємні сектори.

За таких умов вбачається за доцільне здійснення критичного аналізу сучасного стану кожного з видів інвестування у людський капітал з метою врегулювання сучасних інвестиційних потоків. Серед основних видів інвестування у людський капітал є освіта – основа інтелектуального, культурного, духовного, соціального, економічного розвитку суспільства і держави [5].

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідженням вищої освіти як фактора забезпечення економічного зростання країни займалися такі українські науковці та економісти: В.Андрущенко, Д.Бондаренко, І.Вакарчук, В.Геєць, Б.Данилишин, Т.Калюжна, В.Кремень, В.Куценко, С.Ніколаєнко та ін. Дослідженню проблем фінансування вищої професійної освіти приділяється значна увага науковців, а саме слід відзначити вклад Л.Антошкіної, Й.Бескида, Т.Боголіб, Є.Бойка, В.Буковинського, О.Василика, В.Гельман, А.Даниленка, Л.Добровольської, М.Карліна, П.Коваля, В.Коміренка, М.Маліка, І.Майбурова та ін. Ці науковці визначили та систематизували чинники впливу на процес інвестування у вищу професійну освіту України. Але в сучасних умовах модернізації з'являється ще більш недоліків системи інвестування, що викликає їх постійне визначення та опрацювання.

Мета статті полягає у визначенні стану процесів інвестування в систему вищої професійної освіти в Україні та формуванні засад інвестиційної привабливості в сучасних умовах модернізації.

Виклад основного матеріалу. Одночасно серед основних завдань освіти є задоволення попиту на ринку праці достатньою чисельністю молодого персоналу необхідного професійно-кваліфікаційного рівня.

Одним із чинників кількісних змін, які протягом останніх двадцяти років відбувалися в системі вищої освіти в Україні, був перехід на ринкові принципи розвитку економіки країни.

Корольов Б.І. відзначив, що модернізація освіти в Україні виявила серйозні недоліки в дослідженні проблем вищої школи в останні роки. Педагогічна наука не спрацювала на випередження і виявилася не здатною оперативно відреагувати на вимоги часу. Життя вимагало не просто активізації наукових досліджень у галузі педагогіки вищої школи, але й докорінної їх перебудови [2].

Це обумовлювалося насамперед такими факторами:

- в умовах становлення інформаційного суспільства вища освіта перетворилася з елітарної на масову, змінилися її роль і вимоги до професійної, методологічної та світоглядної підготовки фахівців – усе це вимагало глибокого наукового осмислення;

- на зламі ХХ–ХХІ ст., на думку сучасних вчених – дидактів, відбулася зміна педагогічної доктрини. На зміну попередній, яку можна назвати «освіта-викладання», прийшла нова – «освіта-творення» [12]. Це поставило на порядок денний питання про зміну всієї педагогічної системи: мети навчання, його змісту, методів, засобів. Без допомоги вчених ці проблеми розв'язати не можна;

- разом із тим повсякденна педагогічна практика виявила, що між вимогами часу і традиційними методами, формами навчання, які продовжують застосовуватися у вищій школі, існують протиріччя. На практиці доводиться спостерігати інерційність у подоланні стереотипів імперативної педагогіки, яка панувала за радянських часів, схильність викладачів до збереження методів, які колись були ефективними, але не підходять для нових умов. Доводиться долати і такі недоліки, як слабе запровадження суб'єкт – суб'єктної концепції освіти, при якій викладач і студент виступають рівноправними партнерами процесу навчання. Обмеженість фінансових можливостей гальмує процес індивідуалізації навчання, хоча воно останнім часом активно декларується. Одночасно педагогічна практика останніх 10–15 років запровадила чимало нового в організації, формах, методах і засобах навчання, зокрема в галузі інформаційних технологій. Але часто-густо вони застосовуються без достатнього наукового обґрунтування [2].

Таким чином, як об'єктивні, так і суб'єктивні чинники обумовлюють необхідність посилення науково-дослідної роботи в галузі вищої освіти.

Кардинальних змін набув порядок фінансування освітніх послуг. Здійснення підготовки фахівців відбувається не лише за бюджетною формою навчання, а й на платній основі за рахунок коштів підприємств, за рахунок власних коштів здобувачів та членів їх родин. Широкого розповсюдження набуває приватний сектор освіти в Україні.

Недержавні заклади вищої професійної освіти здійснюють діяльність на основі повного комерційного розрахунку та самоокупності за умови обов'язкового дотримання ними нормативних вимог Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України щодо якості освітніх послуг. Проте навіть повне виконання даних вимог недержавними вищими навчальними закладами не дає стовідсоткової гарантії уникнення вірогідності або неякісної підготовки студентів, або випуску неконкурентоспроможних фахівців на вітчизняний ринок праці [4].

Таким чином, основним методом організації фінансових відносин у вищих навчальних закладах є нормативний, що з метою усунення недоліків передбачає у подальшому встановлення оптимального співвідношення між його використанням і самостійністю вищих навчальних закладів.

До джерел фінансування системи вищої освіти належать кошти централізованих і децентралізованих грошових фондів. При цьому основними видами фінансових ресурсів вищих навчальних закладів різних секторів є кошти бюджетів різних рівнів і засновників [11].

Також для фінансування вищих навчальних закладів можуть залучатися інші джерела, що незаборонені законодавством.

Таким чином, до джерел фінансування вищої освіти можна віднести:

- державні: кошти державного бюджету, місцевих бюджетів, центральних органів виконавчої влади;

- комерційні: кошти юридичних та фізичних осіб.

Особливістю державної політики у сфері освіти є системне обмеження участі корпоративного сектора у фінансуванні вищої освіти. Немає ані додаткових пільг, ані програм софінансування, ані державних гарантій інвестицій в освіту, ані гарантій банківських кредитів. Незначним є обсяг фінансування здобуття вищої освіти за рахунок коштів місцевих бюджетів [3].

Таким чином, фінансування вищої освіти реально здійснюється коштами державного бюджету та оплати за навчання громадян приблизно в рівних пропорціях.

Аналіз державного фінансування вищої освіти (табл.1) свідчить про постійне зростання видатків зведеного бюджету України як в абсолютному, так і відносному виразі [9].

Таблиця 1. Показники фінансування вищої освіти в Україні за 2004–2011 рр.

Показник	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Видатки зведеного бюджету на вищу освіту, млрд.грн.	5,4	6,3	9,2	11,0	16,0	19,2	22,7	24,2
Частка витрат на вищу освіту (%) до:								
видатків зведеного бюджету	5,3	5,9	5,2	4,9	6,7	6,9	7,25	7,3
ВВП	1,6	1,7	1,7	1,5	2,3	2,1	2,1	2,2

Таким чином, українська держава витрачає на вищу освіту чималі в національних масштабах кошти. Достатньо сказати, що бюджетні витрати на неї становлять в останні роки 2–2,3% ВВП, або 6–6,8% загальних видатків зведеного бюджету. Такі параметри є одними з найвищих порівняно з країнами Європейського Союзу (на рівні скандинавських країн).

При цьому бюджетні витрати на вищу освіту складають близько 30% усіх публічних витрат на освіту. Проте внаслідок низького ВВП середньорічні витрати на одного студента, що навчався за бюджетні кошти у 2010/11 навч. році, становили близько 2270 євро. [3]. Більш детально фінансування розглянуто у табл. 2 [9].

Таблиця 2. Динаміка обсягів бюджетного фінансування вищої освіти в Україні протягом 2008-2010 рр.

Показник фінансування	2008	2009	2010
Професійно-технічні навчальні заклади			
обсяг, млн.грн.	1923,64	3255,99	3994,16
частка, %	3,2	4,9	5,2
Вищі навчальні заклади I-II рівнів акредитації			
обсяг, млн.грн.	1760,64	2130,63	2467,48
частка, %	2,9	3,2	3,2
Вищі навчальні заклади III-IV рівнів акредитації			
обсяг, млн.грн.	7835,58	10135,41	10328,55
частка, %	12,9	15,4	13,5
Частка вищої освіти всього	19,0	23,5	21,9

Із табл. 2 видно, що найбільша частка державних видатків на фінансування вищої освіти припадає на вищі навчальні заклади III-IV рівнів акредитації, а саме: у 2008р. – 12,9%, у 2009р. – 15,4 %, у 2010р – 13,5%. Таким чином, частка видатків на вищу освіту зменшилась до 23,9% порівняно з 23,5% у 2009 р. Зростаюча динаміка обсягів фінансування вищої професійної освіти пояснюється збільшенням чисельності студентів вищих навчальних закладів, підвищенням оплати праці педагогічних і науково-педагогічних кадрів та стипендіального фонду студентів. Тобто, кожен другий студент є інвестором системи вищої освіти. Отже, державна система фінансування вищої освіти не забезпечує належного рівня фінансування, що, у свою чергу, приводить до залучення додаткових джерел.

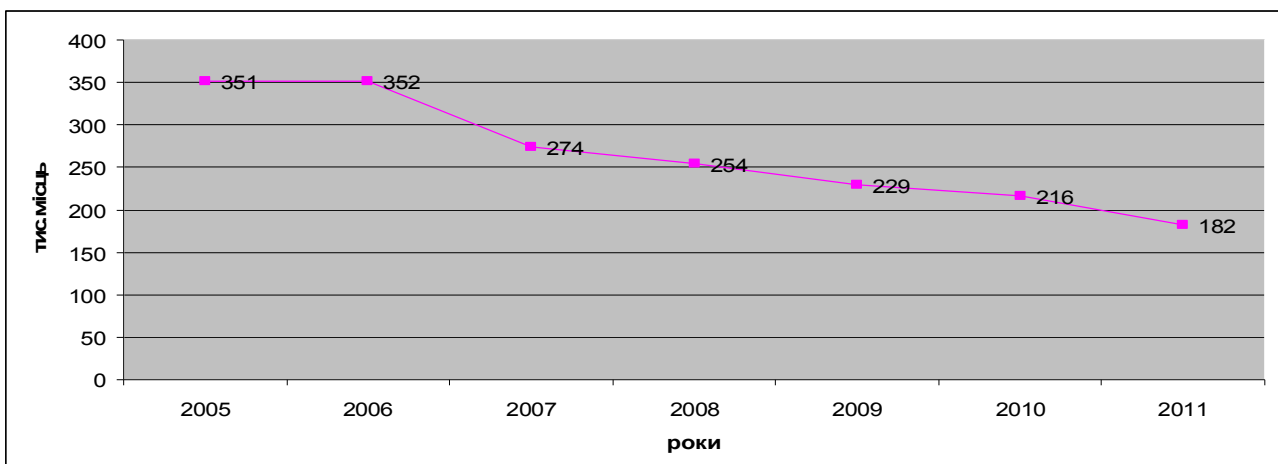
Виразною особливістю української освітньої системи є жорсткий поділ студентів на дві категорії: особи, що навчаються за бюджетні кошти, та особи, що навчаються за кошти фізичних та юридичних осіб. Перші отримують освіту безоплатно (навчальні заклади отримують бюджетне фінансування через механізм державного замовлення), близько 70% з них отримують соціальну, академічну, іменну стипендію, можуть брати участь у субсидованих державою програмах закордонного стажування тощо. Другі повинні сплатити за навчання в повному обсязі та не можуть розраховувати на жодний вид державних стипендій. Така тенденція суперечить європейському підходу рівності умов та недискримінаційності освіти, тим більше, що інструменти диференціації студентів не викликають належної довіри в суспільстві, а перейти з другої до першої вкрай важко [3]. Поширеним явищем є перехресне фінансуван-

ня навчання першої категорії студентів за рахунок другої. Це пов'язане з тим, що реальні витрати на студента, що навчається за бюджетні кошти, з урахуванням стипендіального забезпечення вище рівня реального державного фінансування в більшості навчальних закладів. Внаслідок цього особи, що навчаються за кошти фізичних та юридичних осіб у державних вищих навчальних закладах, покривають частину витрат на навчання більш привілейованої категорії студентів. Нечасті випадки зворотного субсидіювання оцінюється як грубе порушення бюджетного законодавства з відповідними ризиками для менеджменту навчального закладу. Певна фінансова автономія приватних навчальних закладів є ціною повної відсутності бюджетного фінансування, а внаслідок цього очевидні нерівності в конкуренції за кращих студентів [3]. Таким чином, важливе місце серед джерел фінансування діяльності вищої освіти посідають саме кошти приватних та фізичних осіб (табл. 3) [9].

Таблиця 3. Чисельність та питома вага студентів ВНЗ за джерелами фінансування навчання.

Показник	Навчальний рік					
	2005-2006	2006-2007	2007-2008	2008-2009	2009-2010	2010-2011
Усього студентів, осіб, у тому числі, що навчаються за рахунок:	2709161	2786582	2813798	2763800	2599400	2491300
державного бюджету	940554	958601	968030			
місцевих бюджетів	84169	88221	90511			
центральных органів виконавчої влади, юридичних осіб	19481	27458	13227			
фізичних осіб	1664957	1712302	1742030			
Питома вага студентів (%), які навчаються за рахунок:						
державного бюджету	34,7	34,4	34,4			
місцевих бюджетів	3,1	3,2	3,2			
центральных органів виконавчої влади, юридичних осіб	0,7	1,0	0,5			
фізичних осіб	61,5	61,4	61,9			

Зростання частки недержавних джерел фінансування освіти обумовлено, насамперед, необхідністю збільшення обсягів фінансових ресурсів для забезпечення виконання статутних завдань закладів вищої освіти внаслідок підвищення ролі освіти як визначального чинника соціального та економічного розвитку нації [1]. Однією з причин зростання частки недержавних джерел фінансування є також скорочення кількості бюджетних місць у вищих навчальних закладах. Так, з 2005 р. по 2011 р. державне замовлення на підготовку спеціалістів у вищих навчальних закладах скоротилося з 351 тис. до 182 тис. (рис. 1) [6].

Рис. 1. Державне замовлення на підготовку спеціалістів у ВНЗ (тис. місць).

На особливу увагу заслуговує політика оплати праці викладачів. У табл. 4 наведено дані про заробіток основних категорій викладачів у двох класичних державних університетах станом на кінець 2011 р. (в євро на рік, 1 € = 10,6 грн.).

Таблиця 4. Дані про заробіток основних категорій викладачів, грн.

ВНЗ	Професор	Доцент	Асистент (із науковим ступенем)	Асистент (без наукового ступеня)
Столичний дослідницький університет	10224	9198	4793	4168
Провідний регіональний університет	6035	4362	2779	2446

Не важко помітити, що ці суми дуже малі навіть у порівнянні з оплатою викладацької праці у східноєвропейських країнах Європейського Союзу. Окремої оцінки потребує відмінність в оплаті праці викладачів різних державних університетів за рахунок бюджетних коштів з урахуванням подібності змісту та обсягу їх праці.

За таких умов привертає увагу нераціональність структури витрат вищих навчальних закладів, яка обумовлена чинними державними нормативами та вимогами.

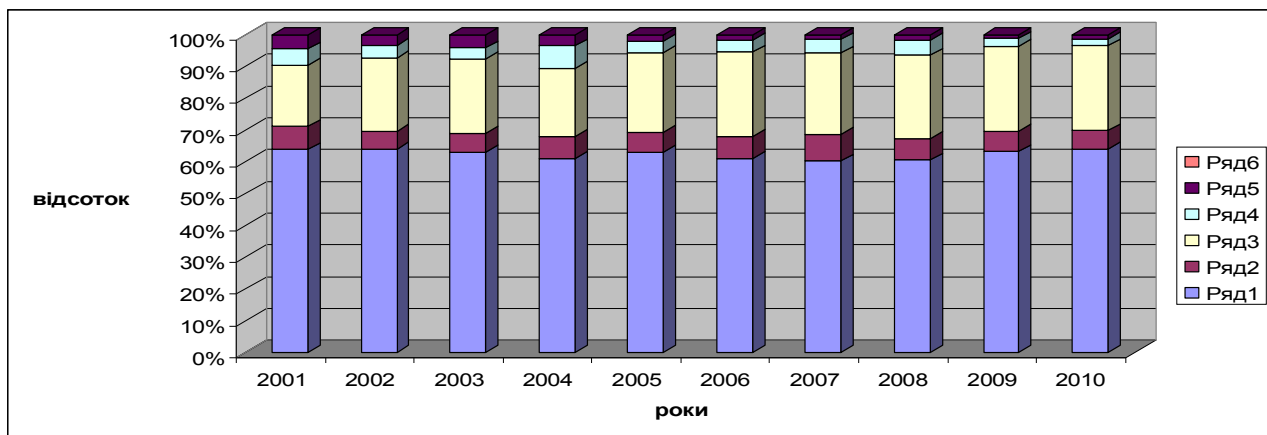
Однією з важливих проблем в Україні є також другорядність фінансування наукових досліджень на рівні вищих навчальних закладів.

Так, за 2005–2008 рр. частка фактичних видатків від обсягу загального фінансування з Державного бюджету, призначеного для Міністерства освіти і науки України щодо проведення досліджень та розробок, становила близько 70,7 %, із яких 1,75% було виділено на фінансування фундаментальних досліджень, що проводяться на базі вищих навчальних закладів, і 2,43% – прикладних розробок за напрямками науково-технічної діяльності вищих навчальних закладів. При цьому обсяг державного фінансування наукової діяльності у вищих навчальних закладах становить лише 8,6% загальних бюджетних витрат на науку, що є недостатнім для ефективної реалізації національної інноваційної системи [10].

Однак, за розрахунками фахівців та відповідно до міжнародних норм, для забезпечення високої якості освітнього процесу щорічний розмір фінансування закладів освіти повинен складати не менше ніж 8–10% бюджетних коштів країни [8].

Окрім освіти, важливою складовою інвестування у людський капітал є фінансування інноваційної наукової діяльності та досліджень. Протягом останніх років рівень щорічних вкладень держави у наукові дослідження в середньому у країнах ЄС становив близько 1,93% загального обсягу ВВП, при відповідному значенні даного показника США – 2,59%, Японії – 3,15% та Фінляндії – понад 3,5% [7].

Структуру витрат вищих навчальних закладів України на виконання наукових та науково-технічних робіт наведено на рис.3.

Рис. 3. Структура витрат ВНЗ на виконання наукових та науково-технічних робіт в Україні за 2001–2010 рр.

Ряд 1 – витрати ВНЗ на оплату праці.

Ряд 2 – матеріальні витрати.

Ряд 3 – інші поточні витрати.

Ряд 4 – капітальні витрати.

Ряд 5 – витрати на дослідження і розробки, використані співробітниками.

Розвиток науково-дослідної роботи може стати вагомим джерелом інвестиційних надходжень у вищу освіту. Таким чином, у сучасних умовах офіційно дозволених форм фінансування закладів вищої освіти виявилось недостатньо для якісного надання освітніх послуг та утримання основного капіталу даних установ у належному стані. Так, на одному з засідань ради ректорів України було прийнято рішення про необхідність реформування системи фінансування вищої школи шляхом залучення нових джерел, серед яких було названо місцеві бюджети, банківські позики та кошти міжнародних організацій і фондів.

Аналіз ситуації свідчить про відсутність цілеспрямованої узгодженої державної політики фінансової підтримки розвитку вищої освіти:

- державні кошти використовуються достатньо нераціонально;
- не створено інструментів заохочення бізнесу до співфінансування освітньо-наукової сфери;
- значна частина отриманої плати за навчання використовується для утримання витратної інфраструктури.

За результатами аналізу сучасного стану інвестування в систему вищої освіти можна зробити висновок про нераціональність системи. Суспільство не забезпечує належного впливу на формування збалансованої моделі інвестування у вищу освіту з урахуванням пріоритетів розвитку людського капіталу. Держава не спроможна надати фінансування належного рівня для розвитку освіти; бізнес користується складною ситуацією на ринку праці; громадяни вимушені брати на себе зобов'язання з фінансування освіти, що не є пропорційними до рівня їх доходів.

Тому на сьогодні нагальна потреба у реформуванні самої системи освіти. Збільшити інвестиційну привабливість вищої професійної освіти дозволить запровадження зарубіжного досвіду у частині побудови освітнього процесу. Проявом цього можна вважати систему безперервної освіти, до якої входять [6]:

- школи бізнесу (в Україні їх вже 15, проте вартість навчання надто висока, що робить їх недоступним та непопулярним серед населення);
- асоціативне студентство (студент сам складає власну програму навчання);
- курси перепідготовки та підвищення кваліфікації (ними на сьогодні охоплено близько 50% працюючих у Німеччині);
- відкриті університети, вступити до яких можна без іспитів тощо.

Висновки. Виконаний аналіз стану інвестування у систему вищої професійної освіти як основного напрямку розвитку людського капіталу з різних джерел дозволив виявити значну кількість проблем, які потребують розв'язання та відкривають широке поле подальших наукових досліджень. Серед основних проблем, які потребують розв'язання, слід виділити:

- розвиток системи безперервної освіти з урахуванням світового досвіду та особливостей соціально-економічного розвитку країни;
- створення сприятливого клімату для розвитку приватного сектора освіти;
- визначення та затвердження на законодавчому рівні оптимального обсягу, структури та спрямування фінансових ресурсів у вищу професійну освіту;
- визначення оптимальної структури фінансування з централізованих та децентралізованих грошових фондів;
- визначення меж автономії вищих навчальних закладів та державного контролю (оскільки держава бажає тотально контролювати освіту, при тому, що 50% фінансується не нею, а фізичними та юридичними особами, що сплачують за навчання, а це суперечить принципам ринкового механізму);

- забезпечення пропорційності співвідношення цін на освітні послуги з доходами більшої частини населення;
- запровадження принципу пріоритетності фінансування наукових досліджень як основного джерела надходження додаткових коштів;
- встановлення фінансових нормативів, які повинні відображати суспільно необхідні витрати обмежених ресурсів на надання освітніх послуг (наприклад, нормативи вартості підготовки одного студента);
- запровадження партнерських відносин між бізнесом та ВНЗ;
- орієнтація на потреби ринку праці у формуванні ефективної системи вищої професійної освіти.

Література

1. Боголіб Т.М. Удосконалення фінансового забезпечення розвитку вищої освіти / Т.М. Боголіб // Фінанси України. – 2005. – №2 (111). – С. 106–113.
2. Вища освіта України в умовах трансформації суспільства: стан, проблеми, тенденції розвитку, 1991–2006 рр.: Наук.-допом. бібліогр. покажч. / АПН України. ДНПБ України ім. В.О. Сухомлинського; упоряд.: Л.О.Пономаренко, І.П. Моїсеєва, Л.І. Ніколюк, О.С. Микитенко. – К., 2008. – 487 с.
3. Вхідження національної системи освіти в європейський простір вищої освіти та наукового дослідження: моніторинг досліджень.: аналітичний звіт / Міжнарод. благод. фонд освітанської політики: кер. авт. кол. Т.В.Фініков. – К.: Таксон, 2012. – 54 с.
4. Захарова О.В. Аналіз сучасного стану інвестування у людський капітал Донбас-2020: перспективи розвитку очима молодих вчених: матеріали V науково-практичної конференції (м. Донецьк, 25–27 травня 2010 р.). – Донецьк: ДонНТУ, 2010. – 973 с.
5. Лапіна Т.В. Фінансування вищої освіти України в контексті інтеграційних процесів / Т.В. Лапіна // Економічний простір. – 2008. – №15. – С.112–118.
6. Офіційний сайт Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.mon.gov.ua.
7. Програми та інструменти інноваційного розвитку економіки Європейського союзу. Українські проєкції: Міжнар. конф. – Київ, листоп. 2006 р. / Ред. кол.: Смертенко П.С., Коломієць О.В., Кінько Т.А. та ін. – К.: ФОП Т.А.Кінько, 2011. – 64 с.
8. Соболев В.М. Менеджмент в області інвестицій и персонала: особенности в переходной экономике / В.М.Соболев, В.Е.Шедяков. – Харьков: АО «Бизнес Информ», 2006. – 176 с.
9. Статистична інформація / Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua.
10. Тимошенко О.В. Актуальні питання фінансування наукової діяльності у вищих навчальних закладах України / О.В.Тимошенко // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: зб. наук. праць ДВНЗ «Українська академія банківської справи НБУ». – Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2009. – Вип.25. – С. 239–246.
11. Тимошенко О.В. Фінансово-економічний механізм функціонування закладів вищої освіти / Н.І. Верховлядова, О.В.Тимошенко, І.Л. Сазонець // Сучасні технології вищої освіти: матеріали Третьої міжнародної науково-методичної конференції. – Одеса: Науково-методичний центр вищої освіти Одеської державної академії холоду. – Одеса, 2004. – С. 56.
12. Хуторской А.В. Дидактическая эвристика. Теория и технология креативного обучения / А.В. Хуторской. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 2009. – 415 с.